

Gintautas Mažeikis

NEĮMANOMUMAS: TRANSGRESYVAUS SUBJEKTO PRAGMATIKA

*Šiaulių universitetas
Humanitarinis fakultetas
Filosofijos katedra
P. Višinskio g. 25
LT-76351 Šiauliai
El. paštas mazeikisg@yahoo.com*

TRANSGRESYVUS SUBJEKTAS IR INDUSTRIJŲ RAIDA

Europietiškojo nihilizmo pragmatikos problematiką plačiai nagrinėjo J. Habermas siekdamas apmąstyti šiuolaikinius modernizacijos projektus. Jis nihilistines modernizacijos strategijas susiejo su F. Nietzsche's samprotavimais apie individualizaciją ir „demaskuojančią proto kritiką“¹ bei su šių idėjų adaptacijomis G. Bataille'aus (pirmiausia „švaistymo“ ir proveržio teorijos), M. Foucault ir C. Castoriadžio kūryboje. Lietuvoje pozityviai nihilistinę tradiciją ir jos sąsajas su europietiškais modernizacijos projektais svarsto R. Šerpytytė. Politiniai ekonominiai modernistinio nihilizmo aspektai buvo plačiai išskleisti J. Schumpetterio, A. S. Grove's ir jų pasekėjų, o Lietuvoje – A. Degučio. A. Degutis vienas pirmųjų Lietuvoje pradėjo kalbėti apie dinaminės pusiausvyros ir laisvos rinkos modelių sąveikas, kurias kažkada bandė aprašyti matematikas J. F. Neshas. A. Degutis rašo:

Tad tik laisvoje rinkoje egzistuoja vidinės dinaminės išteklių naudojimo optimizavimo paskatos – kur tokios rinkos nėra, kur nėra teisiųjų galimybių vaikytis pelno ir „viršpelnio“, ten verslas neišvengiamai gęsta ir,

¹ Habermas, J. 2002. *Modernybės filosofinis diskursas*. Vilnius: ALK, Alma Litera, p. 114.

atitinkamai, gęsta visas rinkos dinamizmas. Ekonominę stagnacija yra toji kaina, kurią visuomenę visada moka už savo kovą su pelno vaikymusi.²

A. Degutis pažymi, kad rinka niekad negali būti optimizuota, o dinaminę pusiausvyra yra tik siekiamybė:

Rinkos optimumas yra tik abstrakcija, kuri realiame gyvenime niekada negali būti materializuota. Toks optimumas niekada negalėtų būti pagrįstai konstatuotas. Juk tai reikštų, jog visi ištekliai jau išsemti, jog nėra jokių optimizavimo galimybių, jog viskas, taip sakant, baigta. Tačiau realybėje niekada nebūna „viskas baigta“, visada egzistuoja padėties gerinimo galimybės, optimumas visada užbėga į priekį.³

A. Degutis kalba ir apie J. Schumpetterio „kūrybinio naikinimo“ principą, tačiau savo kūrinuose daugiau dėmesio neskiria rinkos subjekto identitetui aptarti. Pelno vaikymasis, konkurencija, nuolatinis atsinaujinimas, optimizacijos siekiamybė – visa tai yra prielaidos dramatiškam naujam tapatumui, kuris turi pažeisti ankstesnes etines, estetines normas, atitikusias suvaržytos, monopolistinės, korporacinės ar planinės ekonomikos sąlygas.

Įvadas į transgresyvaus subjekto sampratą mūsų vartojama prasme buvo padarytas E. Gellnerio ir jo modulinio žmogaus (*Modular Man*⁴) idėjos. Lietuvoje modulinio žmogaus koncepciją pozityviai išskleidė L. Donskis ir gąnėtinais negatyviai R. Grigas. Tačiau nei L. Donskio, nei R. Grigo samprotavimuose nerasime nuoseklesnės ekonominių rinkos sąlygų analizės, kurią aptiksime A. Degučio teoriniuose samprotavimuose.

Transgresyvaus subjekto idėją Lietuvoje vieni pirmųjų pradėjo svarstyti A. Žukauskaitė, A. Tereškinas. A. Žukauskaitė, kalbėdama apie lyties politiką ir estetiką Lietuvoje bei plėtodama bendrąją subjekto teoriją, pristatė klasikinę transgresijos variantą, paremtą G. Bataille'aus, J. Lacano ir Sl. Žižeko filosofijomis. Ji pažymi, kad:

Transgresijos terminą reguliariai pradėjo vartoti George'as Bataille'us knygoje *Erotizmas* – čia transgresijos terminas žymėjo draudimo sulaužymą, o platesne prasme – legitimumo, lestinumo ribos peržengimą. Kadangi žmogus tampa subjektu tik pakludamas simbolinei taisyklių ir draudimų sistemai, priešingas judesys, t.y. savo unikalumo ir individualumo suvokimas, yra galimas tik per transgresijos, peržengimo, nusižengimo, nusikaltimo patirtį. Tačiau transgresija nėra elementarus

² Degutis, A. 1998. *Individualizmas ir visuomeninė tvarka*. Vilnius: Eurigmas, p. 114.

³ Degutis, A. 1998. *Individualizmas ir visuomeninė tvarka*. Vilnius: Eurigmas, p. 114.

⁴ Gellner, E. 1996. *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals*. London: Penguin.

kriminalinis nusikaltimas. Žižekas transgresiją apibrėžia kaip tokį judesį, kuris, priešingai nei elementarus kriminalinis nusižengimas, ne pažeidžia egzistuojančius įstatymus bei normas, bet iš naujo apibrėžia tai, kas laikoma arba laikytina norma.⁵

Kitaip nei A. Žukauskaitė, mes pabrėšime ne tik asmeninę, bet ir institucinę subjekto prigimtį, o taip pat institucinių subjektų transgresiją, būdingą, tarkime, įvairiausiems radikaliems politiniams, ekologiniams, feministiniams sąjūdžiams bei *undergroundinėms* subkultūroms, pavyzdžiui, politiškai nusi-teikusiems pankų klubams. Institucinių subjektų transgresija galėtų būti susieta su C. Castoriadžio dinamine institucijų plėtros teorija.

Transgresyvumas yra susijęs ne tik su naujų simbolinių pasaulių normų apibrėžimu, bet ir pirmiausia su jų procesu, dinamika, nuolatinėmis mutacijomis. Kitaip tariant, vietoje poststruktūralistinių apmąstymų, būdingų, pavyzdžiui, A. Žukauskaitės samprotavimams, siūlytume atkreipti dėmesį į proceso ir konflikto paradigmas, kurios aiškina subjekto tapatumą priklausomai nuo ekonominių, psichologinių sąlygų ir projektinių, utopinių procesų bei jų sukeltų konfliktų.

A. Tereškinas pastebi pakankamai negatyvų požiūrį į genderinį transgresyvų subjektą Lietuvoje ir taip pabrėžia transgresyvaus subjekto sukeltą konfliktą:

Šitokio seksualumo ir erotizmo įsiveržimas į kasdienį socialinį gyvenimą Lietuvoje daug kam atrodo transgresyvus ir sukelia pasibjaurėjimą, higieninę reakciją, nepaisant to, kad šiuolaikinė vartojimo ir žiniasklaidos kultūra darosi vis purvinesnė, išmetanti intymaus gyvenimo dalykus į aukščiausius nacionalinės kultūros lygmenis.⁶

Tačiau A. Tereškinas apsiriboja erotika, lyties problematika, nebandydamas susieti transgresyvaus subjekto sampratos su platesne socialinių ir kultūrinių vaidmenų teorija. Tačiau būtent sparčiai ir radikaliai kintanti šiuolaikinė ekonomika, vartotojiška visuomenė, paslaugų sektorius, ypač kūrybinių industrijų sferoje, transgresyvaus subjekto sampratą paverčia šiuolaikinės rinkos kategorija, apibrėžiančia rinkos dalyvių tapatybę. Ir joks pasišlykštėjimas ar etinis atstūmimas negali pažaboti rinkos poreikio būti susietai pirmiausiai su nuolatos savo tapatumo ribas pažeidžiančiais subjektais: ir su gamintojais, ir su vartotojais.

Šiuolaikinio, ekonominio transgresyvaus subjekto raida yra susijusi ne tik su tokiais pozityviomis sąvokomis, kaip žinių ekonomika, kūrybinės

⁵ Žukauskaitė, A. 2005. *Anamorfozės: nepamatinės filosofijos problemos*. Vilnius: Versus Aureus, p. 191–162.

⁶ Tereškinas, A. 2004. „Tarp norminio ir subordinuoto vyriškumo formų: vyrai, jų seksualumas ir maskulinizmo politika šiuolaikinėje Lietuvoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, Nr. 3, p. 33.

industrijos, svajonių visuomenė (pagal R. Jenseno idėją), bet ir su postmodernistiniu, pragmatiniu nihilizmu: pozityviai atskleistais kūrybinio naikinimo (J. Schumpetterio idėja), atsinaujinimo „paranojos“ (A. Grove'o idėja), fragmentacijos konceptais. Knygoje „Tik paranoikai išlieka“ A. Grove'as diskutuoja apie vis mažėjančią trukmę tarp inovacijų ir apie vis didesnę naujumo intensyvumą, kurie skatina vis beatodairiškesnę konkurenciją: „Grėsmė, kad jūs pavėlavote, skatina jus nuolatos būti nepanaikinamo nuosmukio aki-vaizdoje“.⁷ Tai atveria kelią beatodairiškam skubėjimui ir kūrybingumui, o ši konkurencijos paranoja keičia identitetus. A. Grove'as paranojiško skubėjimo ir kūrybingumo situacija aiškiai apibūdina neįmanomumo (susijusio su kūrybingumu) ir transgresijos santykį.

Šiuolaikinis projektinis mąstymas reikalauja atsisakyti linijinių tikrovės projekcijų ir skatina sinergines, kompleksines proveržio ir proceso vizijas. Visam tam reikia naujų subjekto vaidmenų, kurie dažnai atrodo tiesiog neįmanomi įprastinių vertybių požiūriu.

Vaidmenų požiūriu vertybines nuostatas apmąsto filosofinės teorijos: L. Wittgensteino kalbiniai žaidimai, L. Wittgensteino – R. Rorty epistemologinis bihevizmas, R. Rorty baigtinių žodžių samprata. Pagaliau socialiniuose moksluose išpopuliarėjo įvairios vaidmenų teorijos, kurių plėtrai atitinkamai yra taikomos šiuolaikinės socialinės, simbolinės dramos metodikos, žaidimų ir ritualų schemos ir pan. Visa tai atspindi šiuolaikinės ekonomikos raidos reikalavimą vis didesniems asmens gebėjimams nuolatos keisti savo atliekamus vaidmenis, viešuosius subjekto pavidalus.

Po L. Althusserio, Sl. Žižeko ir kitų autorių teorijų nustota gilintis į asmenybę, kaip į kažkokią esmę, teigiant, kad anapus intersubjektyvios, diskursyvos plotmės subjekto apibūdinimai yra mažai reikšmingi. L. Wittgensteino ir R. Rorty teorijos įgalina tvirtinti, kad simbolinio pasaulio pagrindą sudaro anaipol ne tik asmeninė kūryba, bet ir pirmiausia kooperuota veikla. Kitaip tariant, ne tik konkurencija, bet ir bendradarbiavimas laikantis apibrėžtų taisyklių, kurias kuria patys žaidimo (rinkos) dalyviai. Tai iš esmės atitinka J. Schumpetterio korporatyvizmo idėjas ir J. Nesho rinkos ir kooperacijos sąveikas siekiant dinaminio balanso. Pagaliau šiuolaikinių ekonominių branduolių – klasterių – teorijos tai tik dar labiau pabrėžia: kiekvienos gatvės gyvenimo savitumas, šio mikroklimate pripažinimas ir puoselėjimas yra visų esančių kompanijų pridėtinis socialinis, o vėliau ir simbolinis bei finansinis kapitalas. Kūrybiniai gebėjimai suvokti ir išrutulioti naujus, kartais neįmanomus vaidmenis, gebėti režisuoti tokių vaidmenų kūrimą ar net rengti tokių vaidmenų dinamikos strategiją bei taktiką, rašyti simbolinių pasaulių scenarijus yra būtina sėkmingo šiuolaikinio ekonominio, politinio, meninio lyderio

⁷ Grove, A. S. 1996. *Only the Paranoid Survive*. London: Harper Collins Publishers, p. 149.

savybė. Be to, šios savybės yra veiksnios tik atviruose kooperuotuose simboliuose pasauliuose, kuriuose išsaugoma polilogo erdvė ir konkurencijos / bendradarbiavimo ritmika.

Neįmanomumo jausmas, patyrimas, kuris atsiranda susidūrus su savo tapatumo riba, su naujos galimybės nesuvokimu arba nepripažinimu, tampa svarbiu apmąstymo objektu pragmatiškai diskutuojant subjekto transgresiją. Šitokia diskusija ypač reikalinga rinkos institucijose. Be to, institucinis ar net klasterinis polilogas yra efektyvi priemonė įveikti asmeninius fantazmus, ribotas sąmonės projekcijas, kurios būdingos asmeniniams transgresijos siekiams ar ketinimams. Diskusijų, polilogo metu yra kvestionuojamas, ironizuojamas individo ar institucijos gebėjimas peržengti estetines, moralines, ideologines ribas, (ne)noras pažeisti įsitikinimus ar net vyraujančius moralinius imperatyvus.

Neįmanomumui reikia savitų lyderio gebėjimų, kuriuos galime sieti su jo pasirengimu keisti asmeninius vaidmenis, režisuoti komandos (simbolinio pasaulio dalyvių) vaidmenis, rengti ilgalaikę vaidmenų strategiją bei trumpalaikes taktikas. Tam tikslui neįmanomų vaidmenų lyderis privalo gebėti įgyvendinti tam tikrus pokyčius, kurie ir yra jo bei galbūt institucijos transgresijos trajektorijos:

Biografiniai pokyčiai yra susiję su *Curriculum Vitae*, su gyvenimo tikslais: edukaciniais, karjeros, meninės ar politinės veiklos. Ilgalaikiai ir trumpalaikiai tikslai lemia žmogaus pasirinkimus. Biografija – asmeninis, socialinis, kultūrinis procesas ir kaip kiekvienas procesas yra tiesiogiai susijęs su konfliktais, su racionaliais / intuityviais sprendimais. Proceso valdymas, asmeninės politikos apibrėžimas, konfliktų prognostika ir pasinaudojimas jais norint maksimizuoti kūrybingumą, nepriklausomumą bei siekti proveržio – visa tai yra asmeninių pokyčių biografijos vadyba.

Kolektyviniai-istoriniai pokyčiai yra susiję su šalies, bendruomenės, įmonės bendraisiais integraciniais / dezintegraciniais, raidos bei kitais ilgalaikiais ir trumpalaikiais tikslais. Jie skatina konfliktus, sukuria politinį lauką ir areną, įtraukia individą į aktualius visuomenei ar įmonei procesus. Kolektyvinių, istorinių procesų adekvatus suvokimas ir analizė yra labai svarbūs asmeninės galios, galimybių ištekliai.

Konkurenciniai pokyčiai įtraukia asmenybę į įvairiausių žaidimų ratą, kurie neturi jokių kitų tikslų anapus paties žaidimo: laimėti konkurencinėje kovoje. Tačiau įvairiausio tipo žaidimai – lenktyniavimo, kolektyviniai, vaidinimo, azartiniai ir t. t. – yra puiki priemonė modeliuoti asmeninius pokyčius, pasirinkti naujas strategijas ir taktikas, lavinti gebėjimus, žinias ir nuostatas, skatinti įvairiausias dalyvavimo formas.

Kūrybinės vaizduotės pokyčiai yra vienas svarbiausių individuacijos (asmeninio kelio, asmeninės vizijos) išteklių. Jį aktyviai puoselėjo genčių

šamanai, viduramžių ir renesanso alchemikai, šiuolaikiniai menininkai. Pravartu pasinaudoti šia vizijų ir ritualų patirtimi. Tačiau kūrybinė vaizduotė nėra vien asmeninis dalykas, o priklauso nuo gebėjimo peržengti visuomeninių normų, įsitikinimų pažymėtas ribas. Originalūs kūrybiniai sprendimai yra būtinas aukščiausio lygio vadovo veiklos požymis, tam, kad jis stimuliuotų savo kompanijos veiklos bei organizacinę įvairovę ir dinamiką.

Moraliniai, religiniai tikslai ir su jais susiję pokyčiai yra aukščiausių poreikių požymis, būtinas brandžios, savarankiškos asmenybės bruožas. Kartais šie poreikiai ir tikslai dar vadinami transcendentiniais. Transcendentiniai poreikiai – tai noras keisti pasaulį pagal savo įsitikinimus, gebėjimus, pagal tai, kiek asmuo yra integruotas į bendruomenes. Keisdamas pasaulį politinėmis, kūrybinėmis, asmeninio elgesio priemonėmis aukščiausio lygio vadovas pamažu keičia save. Tačiau pravartu atminti, kad keičiamas ir kuriamas ne visas, o tik simbolinis pasaulis, o šalia jų yra begalybė kitų pasaulių, su kuriais reikia sugyventi, saugoti polilogiškumo erdvę.

Valdoma, saikinga ribų peržengimo, transgresijos pragmatika tampa viena svarbiausių šiuolaikinės rinkos pasaulio tikslų, ideologiniu motu, strateginiu planavimo principu. Viena vertus, padorumo, priimtino pažeidimas dažnai yra susijęs su įprastinės tvarkos griovimu, kartais su taisyklių, teisės normų pažeidimu ar net su nusikaltimu. Todėl, kaip ir ankstesniais žmonijos amžiais, sociumas, visuomenė kontroliuoja simbolių pasaulių ribas, struktūras ir privalo tai daryti. Kita vertus, modernus, nuolatinis naujumo, originalumo, radikalus atsinaujinimo reikalavimas, siekimas išlikti rinkoje, kova dėl kompanijos ar teritorijos interesų kartu reiškia ir ribos pažeidimo normą. Toks originalumo, kaip ribos pažeidimo, imperatyvas taikomas šiuolaikinėje literatūroje, kur nuolatos transformuojama leksika ir semantika, vaizduojamuosiuose ir atlikimo menuose vis plačiau viešai išskleidžiančiuose anksčiau, atrodo, už padorumo ribų esančias kūno, seksualumo, egzistencijos, higienos transformacijas. Pagaliau neįmanomumas įsiskverbia ir į verslo etiką, naujų produktų modeliavimą ar darbo organizavimo principus. Todėl pradedama kalbėti apie tokią subalansuotą lyderio ir organizacijos vaidmenų plėtrą, kuri kartu reiškia ir nuolatinę neįmanomumo kontrolę. Šis principas yra susietas ne tik su kūrybinio naikinimo paradigma, bet ir su proveržio „butelio kakliuko plėtimo“ teorija.

Neįmanomumo pragmatika tik iš pažiūros skamba labai moderniai. Neįmanomumo principas buvo visados puoselėjamas įvairiausių karnavaluose, persirenginėjimų ir kaukių žaidimuose. Tokio tipo neįmanomos, stebuklinės transformacijos nuolatos atsitinka įvairiausių ritualų, meditacijų, ceremonijų ir su jais susijusių žaidimų metu. Tai ir yra neįmanomumo valdymo būdai. Kita vertus, žaidimo, karnavalo plotmė atveria galimybes kurti naujiems, efektyvesniems ritualams: skatinant kitokį vartojimą, įvaizdžius, skonį, organizacijos principus ir panašiai.

PROJEKCIŲ IR PROJEKTUOJANČIO MĄSTYMO SKIRTIS

Kalbant apie transgresyvaus subjekto pragmatiką būtina atskirti du artimai susijusius kognityvinius veiksmus: projekcinį ir projektinį mąstymą. Projektija yra atspindys, muliažas, gautas pakeičiant jau turimą vaizdą kitu, iš išvaizdos panašiu objektu. Kognityviniai ekstrajekcijos ir intrajekcijos veiksmai aiškiai apibrėžia projekcinės veiklos galimybes. Psichologinė ekstrajekcijos sąvoka nurodo, kad vidines patirtis tiesiog perkeliama, taikoma išorei. Taria, kad išoriniams subjekto atžvilgiu objektams yra būdingos grėsmę keliančios savybės, nors psichologiniai tyrimai rodo, kad tai yra tik vidinių subjekto būsenų ekstrapoliacija. Intrajekcija nurodo priešingą veiksmą: išorinio pasaulio charakteristikos taikomos vidinių asmens procesų apibūdinimams. Tai plačiai paplitęs reiškinys nuodėmių išpažinimo metu, kai tikintysis išorinio pasaulio negeroves susieja ar net kildina iš savo vidinių nuostatų. Tokiu būdu projekcinė veikla yra susijusi su fantazmo mechanizmais, kurie vienaip ar kitaip veikia projektuojančią, institucinę asmens veiklą ir kurią institucijos siekia riboti ir valdyti.

Taigi, priešingai projekcijai, projektu laikytume inovacinę, kūrybinę, originalią veiklą, kuri būtinai peržengia, pažeidžia asmeninio muliažo ribas. Tačiau jei veikiančiuoju subjektu laikysime ne asmenį, o instituciją, tokiu atveju projektuojanti veikla turėtų peržengti institucijos projekcinių nuostatų ribas. Iš esmės šiuolaikiniai europiniai projektai to nuolatos reikalauja iš ES veikiančių institucijų. Šia prasme, Lietuvos institucijos privalo peržengti savo vidinius tautinius, istorinius, genderinius, kai kuriuos moralinius įsitikinimus norėdami dalyvauti europiniuose projektuose, kurie siekia atitikti įvairias proveržio ir balanso paradigmas.

Kita vertus, projektinė veikla yra negalima be projekcinės. Racionalumo formų raida yra susijusi su fantazmo veikla, įvairiausių transferų konstravimu, kognityvinių modelių, muliažų kūrimu, o vėliau jų naikinimu ir vėl kūrimu. Tokiu būdu moderni projektinė veikla reikalauja transgresyvaus racionalaus subjekto tapatybės, o projekcinė veikla imituoja šį transgresyvumą, tačiau kartu neleidžia jam atsirasti.

Projektija šiuo požiūriu yra to paties simuliacija. Kalbant apie asmens fantaziją reikėtų nurodyti, kad projektija yra geismo, vizijos pakartojimas daiktinėje arba santykių aplinkoje. Iš esmės daugelis idealų, kuriuos siekia įgyvendinti mesianistinių polinkių žmonės, yra projekcijų taikymas kitiems asmenims, bendruomenėms. Bet kuri ideologija yra linkusi į to paties pasikartojimus, į projekcinį aktyvumą. L. Althusseris pabrėžia ideologijos ir išivaizduojamos tikrovės tiesioginį ryšį:

Ideologija yra išivaizduojamų individo santykių su jo tikrosiomis egzistencijos sąlygomis „reprezentacija“.⁸

⁸ Althusser, L. 1984. „Ideology and Ideological State Apparatuses“, Althusser, L. *Essays in Ideology*. London: Verso, p. 36.

Tik šiuo atveju gal reikėtų pabrėžti, kad „tikrosios egzistencijos“ sąlygos yra ir simbolinės (realybės plotmė), ir daiktinės (tikrovės plotmė). Ir simboliškai, ir daiktiniai santykiai yra vienodai svarbūs, nes vieni apibūdina psichinę, kiti fizinę tikrovę. O socialinė, kultūrinė realybė/tikrovė yra apibrėžta šių santykių dermė.

Dažnai transgresyvaus subjekto ideologija tėra to paties įsivaizduojamo pasikartojimas, kol nevirsta kasdiene projekcinio mąstymo ir veiklos pragmatika. Kritikuojant institucinių ideologijų projekcinę prigimtį svarbu pažymėti, kad jos pretenduoja į hegemoniją, todėl, kad nėra atviros simbolių pasaulių polilogui. Institucijos ideologija yra neišvengiamas ir būtinas intelektualus produktas. Projekcinė prigimtis – ji visados yra mažų mažiausiai visos programos „nuosėda“. Tačiau hegemonija – yra nuostata, kad tik ši projekcija yra teisinga ir provaloma visoms kitoms grupėms asmenų. Iš esmės taip būsimą proletariato hegemoniją apibūdino K. Marxas, V. Leninas, A. Gramsci. Kalbant apie projekcinio ir projektyvaus mąstymo skirtumus prisimintini K. Marxo samprotavimai apie žmogaus ir idealumo santykį. K. Marxo teiginys, jog žmogus skiriasi nuo bitės pirmiausiai tuo, kad turi idealą, kurį įgyvendindamas atveria ir monologines projekcines, ir dialogines projektuojančias galimybes. Jei tai projekcinis tvirtinimas (proletariato diktatūra ir yra vienos grupės projekcija), tai jis fantazijos plėtros požiūriu mažai kuo skiriasi nuo J. G. Fichtės, o vėliau ir A. Schopenhauerio suformuluoto teiginio apie pasaulį kaip valią ir vaizdinį. Kita vertus, idealų turėjimas, transcendentinių nuostatų formavimas yra vienas svarbiausių būdų įveikti To paties pasikartojimus arba projekcijas. Transcendentiniai idealai numato ir institucinių ar subjekto ribų įveikimą, ir institucinį mesianizmą, arba tam tikro modelio taikymą aplinkai. Tik nuolatinė transgresijos politika gali įveikti šią mesianizmo liekaną, kuri išlieka visuose projektuose. Nuolatinė transgresija reiškia tai, kad kitas projektas puoselės kitus kognityvinius modelius, veiklos principus, kurie pažeis dabar kuriamus ir taip išlaisvins mus nuo ideologinės hegemonijos.

Laisvas projekcinis mąstymas ir jį atitinkanti kūrybinė projekcinė veikla yra tiesiogiai susiję su liberalios utopijos idėja, apie kurią daug kalbėjo R. Rorty. Liberali utopija reiškia tai, kad kiekvienas asmuo turi galimybę sukurti projektą, kuris yra neadekvatus šiuolaikiniam ideologiniam režimui, pažeidžia jį ir tai yra ir individuacijos, ir tolimesnės socializacijos galimybė. Kitaip tariant, R. Rorty pabrėžia abu utopijos komponentus: kūrybiškumą ir socialinį kritiškumą arba individuaciją ir kooperaciją. Jo utopijoje solidarumas matomas ne kaip kažkas, ką galima atrasti giliai paslėptą, bet tikslas, kurio siekti padeda vaizduotė: „Solidarumas neatrandamas refleksijos būdu, o sukuriamas“.⁹ Tačiau R. Rorty neišplėtoja jokios projektyvios pragmatikos, todėl remiantis jo filosofija sunku identifikuoti kairiųjų ar dešiniųjų hegemoninius siekius nuo liberalaus polilogo.

⁹ Rorty, R. 1992. *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press, p. XVI.

Kiek kitaip postmodernizmo paradigmos antropologijoje atstovas V. Crapanzano kalba apie vietinio žinojimo ir vietinių vilties formų įvairovę, kuri remiasi viltimis ir utopinėmis vizijomis. Jo požiūriu, utopija visada yra tarpinė, ribinė būseną – „jau ne“, bet ir „dar ne“. Būtent ribos panaudojimas, jos eikvojimas ir yra resursas, kurio pagrindu plečiame, keičiame turimus simbolinių pasaulių horizontus arba kuriame naujus.¹⁰ Kai horizontas ar miglose skendintys toliai (*arrière-pays*) įgauna formą, gimsta naujos utopijos, viltys bei vizijos ir taip be galo. Lygiai kaip A. Degučio požiūriu – galutinis rinkos, sakyčiau – gyvo pasaulio, optimizavimas yra neįmanomas. Riba apibrėžia horizontą, nurodo jau esamą tikrovę ir utopiją, projektą, viziją, kurie peržengia ribą. Tik todėl, kad peržengimas yra ir riba, ir tikrovės erdvėlaikis.

Utopijų antropologinė įvairovė ir liberali utopinė kūryba, kuri remiasi ironijos principais ir nuolatos pažeidžia esamybės ribas, – štai tos dvi dimensijos, tarp kurių skleidžiasi šiuolaikinis utopinis mąstymas, artimai koreliuojantis su pragmatikai pamatuotais, racionaliais projektais. Kalbant apie utopijų kūrybą ir jų sklaidą galime kaip pavyzdį paminėti šiuolaikinių skvoterių utopiją. Skvotas (*squat*) yra neteisėtai apgyvendintas namas, teritorija. Jų požiūriu, kadangi egzistuoja pakankamai daug apleistų, laikinai nenaudojamų pastatų ar ilgą laiką nenaudojamų teritorijų, asmenys, kurie neturi kur kitur gyventi, privalo turėti teisę apgyvendinti šiuos plotus, atlikti juose būtiną gyvenimui remontą, ginti savo teises atvykus savininkams, policijai, elektros, šiluminių tinklų ir pan. inspekcijoms. Naujieji skvoteriai (*squatter*) yra asmenys, kurie pasirenka gyvenimą jų paskelbtoje niekieno žemėje kaip tikslą. Būtent tokiose teritorijose galima eksperimentuoti naujų komunų principus, siekti meninės aplinkos. Pagaliau skvotas – dinamiška vieta, kuri kinta dėl visuomeninių konfliktų. Skvoteriai revizuoja tariamus prigimtinius nuosavybės santykius, susiedami juos su realiu gyvenimu – *de facto*, o ne su nominaliu – *de jure*. De facto principas atveria skvoteriams utopinį landsaftą, kuriame gali būti kuriama gerovė – *pro publico bono*. „Skvoterių vadovė“ (*Squatter's Handbook*) rašoma:

Ar tave išstumia absurdiškai aukštos nuomos kainos ir miestų virtimas buržuazijos rajonais? Pavargai laukti, kol nesuinteresuotos vyriausybės ateis tau į pagalbą? Atsibodo miegoti parkuose / autobusų stotelėse / ant draugų svetainės grindų? Nori sukurti ir kontroliuoti savo gyvenamąją erdvę? Imk reikalus į savo rankas – Susikurk skvotą! Skvoteriai egzistuoja taip pat ilgai kaip žemės nuosavybės sąvoka: teisėtai kažkam kitam priklausančioje žemėje nelegaliai gyvenama visame pasaulyje.¹¹

¹⁰ Crapanzano, V. 2004. *Imaginative Horizons: An Essay in Literary-Philosophical Anthropology*. Chicago, London: The University of Chicago Press, p. 2.

¹¹ Squatters' Handbook. <<http://squatspace.com/handbook/index.php>> [Žiūrėta 2005 11 10].

Pirmieji skvoteriai – komunistų, anarchistų, pankų ir laisvųjų menininkų atstovai, kurie septintame–aštuntame dešimtmetyje pirmiausiai Italijoje, o vėliau ir kitose šalyse iki pat Rusijos imtinai pradėjo platinti ir įgyvendinti šias idėjas, taip sukurdami subkultūrų ir menininkų namus. Nepaisant to, kad jų veikla buvo už įstatymo ribos, skvoterių idėjos paskatino devintame dešimtmetyje Britanijos, Olandijos, Švedijos vyriausybes, municipalitetus atiduoti menininkams ir subkultūros apleistas gamyklų teritorijas, sandėlius, ilgą laiką nerestauruojamus senus namus, taip siekiant gaivinti kultūrą ir tam skiriant specialų finansavimą. Tokiu būdu „išlaisvintų zonų“ utopija virto projektine pragmatika.

S. Dagilytė taip aprašo Berlyno „Köpi“:

Kai kurios langų ertmės rėžia savo tuštuma, ant sienų kabo dideli balti bei juodi drobės gabalai su politiniais užrašais. Dešiniajame fligely pritvirtinta gipsinė Laisvės statulos (*Liberty Statue*) galva, ant durų bei pirmo aukšto sienų marga grafiti užrašai bei skelbimai apie koncertus, menines akcijas, palaikymo mitingus bei demonstracijas. Kieme stovi keletas iš pažiūros sulūžusių autobusiukų (kurių gebėjimu važiuoti įsitinkinu po keleto dienu), kiemo šonai apaugę krūmais, primena džiungles, tačiau už jų taip pat verda gyvenimas. Dar vis.¹²

PROJEKČINIS MĄSTYMAS IR HEGEMONIJA

Mokslinis mąstymas, kuris remiasi labiau institucine projekcine veikla, mesianistinėmis vizijomis dažniausiai plėtoja linijinius projektus, artimai susijusius su vyraujančios ideologijos hegemonijos formomis. Tokiu būdu institucijos yra suinteresuotos deterministiniais projektais, projektų loginėmis sąsajomis (tai galima pavadinti hėgeliško panlogizmo inversija), prasminiu nuoseklumu, vengia projektinių prieštaravimų, paradigminių konfliktų, loginių nuoseklumų, kurie būdingi transgresyvaus subjekto projektinei veiklai. Taigi kartais logiškai nuoseklus, racionaliai pamatuotas projekcinis mąstymas, pasireiškiantis kaip išankstinis būsimų įvykių numanymas, nesutampa su nuolat kintančiais, neturinčiais loginio nuoseklumo projektiniais iššūkiais.

Kodėl taip atsitinka? Projekcinis mąstymas, suvaržytas loginių taisyklių ir legitimuojamas diskursyvaus nuoseklumo, yra institucinis monologizmas. Monologiškumas yra išvirkščioji loginio nuoseklumo pusė. Monologiškumas pažeidžia socialinę įvairovę, juo labiau dialogiškumą ar polilogiškumą. Poliloginei komunikacinei erdvei nėra būdingas loginis nuoseklumas, o veikiau mikro- ir makrokonfliktai, nesusikalbėjimas, absurdas, kurie reikalauja derybų, proceso,

¹² Dagilytė, S. 2001. „Köpi - arba viskas apie Berlyno skvotų kultūrą“. <http://www.ore.lt/_articles/t_squat.html> [žiūrėta 2005 11 10].

susitarimo, o ne įrodymų, ne pergalių. Anapus konfliktinės arenos visados slypi pakankamai nuoseklus simbolinis pasaulis, kuris vis dėlto gali nepretenduoti į visumą, o tik dalyvauti poliloge. P. Bergeris ir T. Luckmannas rašo:

Simbolinis pasaulis suprantamas kaip *visų* socialiai objektyvuotų ir subjektyviai realių prasmų matrica; visa istorinė visuomenė ir visa individo biografija traktuojamos kaip įvykiai, vykstantys šiame pasaulyje.¹³

P. Bergeris ir T. Luckmannas traktuoja simbolinius pasaulius ir jų subjektus gana statiškai, struktūriškai, o tai iš esmės atitinka ikiindustrinių ir ypač industrinių visuomenių raidą ir mažai tinka šiuolaikinei dinaminei visuomenei. Pažymėtina, kad šandien kinta ne tik subjektai, bet ir patys simboliniai pasauliai. Jei nagrinėsime, pavyzdžiui, įvairius laisvalaikio ir pramogų parkus: *Fantasy land'us* bei jų analogus kino ir pramogų industrijų ribose, pastebėsime tokių simbolinių pasaulio modelių nuolatinės mutacijas. Jei simbolinio pasaulio modeliu laikytume kiekvieną realybės šou veiksmą, tada pastebėtume, kad apibrėžtu laikotarpiu ir konkrečioje vietoje sukuriama natūraliai ar dirbtinai kintantys simboliniai pasauliai, kurie kristalizuoja tvarką ir interpeluoja subjektus. Istoriniu požiūriu vietinį žinojimą (*local knowledge*), vieteles (*miestechki* – Rytų Europos žydų tradicijoje) bei geto galima laikyti šių modelių realiais atitikmenimis. Šiandienės emigrantų stovyklos, atskirų religijų išpuoselėti miesto kvartalai taip pat liudija apie simbolinių pasaulių mutacijas ir šio modelio efektyvumą.

Polilogo erdvė yra sinerginė. Čia spontaniškai atsiranda proveržiai (bifurkacijos), kuriuos projektinės grupės, institucijos išvysto, tam, kad po kurio laiko paliktų šio proveržio erdvę ir investuotų vėl į naujas galimybes ir proveržius. Taip sinerginė proveržių teorija susiejama su kūrybinio naikinimo principu, apie kurį kalbėjo J. Schumpeteris ar atsinaujinimo „paranojos“ idėja, kurią plėtojo A. Grove'as. Juk ką reiškia „paranoja“ A. Grove'o tekstuose? Tai „absurdo“, loginio nenuoseklumo ir nuolatinio naujumo akcentavimas. Polilogo erdvė vystosi peršokdama nuo vieno proveržio prie kito, be jokio hėgeliško dvasios raidos linijiškumo, be jokios krypties ar iš pat pradžių suponuotos perspektyvos. Tokius proveržius užtikrina asmeninė, individuali utopinė kūryba, arba kolektyvinės vilčių ir lūkesčių (utopijų) mutacijos.

Šiuolaikiniams projektams įgyvendinti reikia skirtingų kompetencijų asmenų komandinio darbo. Projektinėse grupėse dalyvauja asmenys, kurie turi ryškius abstraktus mąstymo gebėjimus, ir tie, kurie pasižymi tiksliai empiriniu, labai konkrečiu mąstymu, tie, kurie turi lakią, originalią fantaziją ir geba preciziškai skaičiuoti išlaidas finansininkai. Dar daugiau, projektinėse grupėse nuolatos vykdomi vis nauji projektai reikalauja nuolatinės naujumo, originalumo įtampos, kurios neįmanoma išlaikyti, negalima sukurti originalaus produkto, jei bent kiek stipriau, autoritariškiau reiškiamas projekcinis mąstymas.

¹³ Berger, P. L.; Luckmann, Th. 1999. *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: ALK, Pradai, p. 124.

Projektinis mąstymas poliloginėje erdvėje numato, kad veikėjai turi transgresyvaus subjekto (ir asmeninio, ir institucinio) bruožų bei plėtoja interaktyvią komunikaciją, atviras simbolines organizacijas (simbolinius pasaulius), kūrybinį požiūrį į vaidmenis ir ritualus, natūralios ir dirbtinės aplinkos panaudojimo gebėjimus, psichologines ir antropologines Kitumo treniruotes, komandinius žaidimus, meninę vaizduotės stimuliaciją ir pan. Išsivysčiusios visuomenės poreikių tipus, gamybos ir subjektų rolių kaitą lemia ne tik ir ne tiek elementarių fizinių, psichologinių ar socialinių poreikių tenkinimas, o nuolatos kintančių identitetų poreikių užtikrinimas. Tai reiškia, kad vienu svarbiausių gamybos tikslų tampa naujų socialinių grupių tapatumų industrinė gamyba bei šių tapatumų kaitos skatinimas. Naujuosius simbolinius pasaulius kuria ne tiek menininkai, kiek industrijos: kūrybinės, laisvalaikio, žinių, atitinkamos skaitmeninės bei biotechnologijos.

Pavyzdžiui, šiuolaikinių subkultūrų metalistų, pankų, naujųjų hipių, gotų, repo gerbėjų ir t. t. plėtra – tiesiogiai yra susijusi su elektroninės muzikos raidos galimybėmis, garsiniais regimaisiais projektais. Nevyriausybinų organizacijų (NVO) plėtra yra susijusi ne tik su pilietiniu individų aktyvumu atstovauti savo interesu bei kelti politinius reikalavimus socialinėje, kultūros, sveikatos, ūkio sferose, bet ir su vartojimo sfera: naujų medikamentinių priemonių atradimu ir gamyba, elgesio (dietos, sporto) formų platinimu, internetinių tinklų prieinamumu.

Galime tvirtinti, kad šiuolaikinė gamyba nuolatos vertybes paverčia vartojamosiomis vertėmis bei, priešingai, vartojamosios ir mainomosios vertės pastoviai paverčiamos moralinėmis vertybėmis. Vienas pirmųjų simbolinio ir finansinio kapitalo formų sąsajas su moralinėmis vertybėmis aprašė P. Bourdeau. Tačiau mastas, kuriuo tai vyksta, yra gerokai platesnis, nei šis autorius pastebėjo.

ŽENKLŲ GAMYBA IR MAINAI

Projektų rašymas pirmiausiai yra susietas su poreikiu gauti finansavimą kažkokiais veiklai. Tačiau konkuruoja būtent projektai, o ne pati veikla, kovojama dėl projektą remiančių pinigų, o ne dėl daiktų, turinčių vartojamosios vertės požymių. Tik vėliau pasirodo įranga, kelionės, veiklos. Iš esmės pradžioje konkurencija vyksta ženklų sferoje, kurie, tačiau, nėra lygūs. Ženklų vertę lemia tai, kad jiems yra priskiriamas papildomas simbolinis kapitalas arba papildoma vertė. Taip atsitinka, kai prekės ženklas sutampa su garsios kompanijos firminiu ženklu, arba kai garsi ir didelę įtaką turinti įstaiga nominuoja tam tikrą procesą arba projektą. Taigi, ženklai nuo pat pradžių nėra lygūs, nėra tapatūs ir todėl galimi ženklų mainai, ženklų gamyba ir jų paklausa.

Paradoksalu, tačiau ženklų, pvz., projektų, kūryba ir gamyba gerai atitinka pinigų simbolinę prigimtį. Kaip pinigai reiškia atidėtus mainų santykius,

taip ir projektai rodo atidėtą veiklą. Nei projektai, nei pinigai nėra tikrovė, o yra panirę į idealios realybės sritį. Todėl mainų santykiai: projektas–pinigai kur kas geriau atitinka jų prigimtį, nei vartojamoji vertė–pinigai. Žinoma, kiekvienas projektas taip pat turi vartojamąją vertę. Tariau, kad būtent už ją suteikiamas finansavimas. Tačiau planas ir ketinimas dar nėra jokia daiktinė veikla, kaip ir pinigų vartojamoji vertė – tarpininkauti mainų santykiams, taip pat nėra daiktiška. Todėl, kaip ir pinigų fetišizmo atveju, kai pinigai užgožia už jų stovintį žmonių santykių pasaulį, atsiranda projektinis fetišizmas: kai projektas kaip virtuali vizija užgožia daiktinės veiklos būtinybę. Tokiam projektiniam fetišizmui pagrindą suteikia projekto ir psichologinio transfero artumas, projekto ir projekcinio mąstymo sampynos, projekto estetišumas ir meniškumas ir t. t.

Tokiu būdu vieni kodai apie ateitį yra keičiami į kitus ženklus, kurie suteikia šiai ateičiai galimybes. Projektas nėra daiktas, jis neturi medžiaginio pavidalo, nepaisant to, kad sąlygiškai yra užrašytas. Projektų finansavimas iš esmės yra vieno virtualaus objekto keitimas kitu, simboliniu objektu. Šių mainų metu nepasirodo ne tik daiktų savaime – *Ding an sich* – tikrovė, bet ir simuliacinė realybė, kuri kiekvieną kartą save vaizduoja tikruoju pasauliu. Štai kodėl projektinė veikla turi polinkį virsti savaiminga, savipakankama, nesiekianti virsti naująja daiktų tvarka. Šiuo atveju projektas tampa savipakankamu realybės scenarijumi, kuris nereikalauja jokio režisieriaus, kurio genialus regėjimas paverstų planą kūnu. Lygiai taip atsitinka ir su dramomis, kurių pastatymas teatre nėra savaime numanomas dalykas. Kita vertus, skirtingai nei teatre, originali projekto vykdytojo veikla laikoma grubiu projekto sąlygų pažeidimu. Tokiu būdu projekto įgyvendinimas dar labiau atitolinamas, arba virsta tiesiog jau esančio projekto papildymu. Projekto interpretavimo (originalios režisūros) stoka rodo jo projekcinę prigimtį. Projektai, kurių stichija yra polilogo erdvė, dėl savo įcentrinančių galių, dėl savaimingumo patys ir užgožia šį simbolinių pasaulių susidūrimo lauką. Ir pakankamai aišku kodėl. Architektūriniame ar kelių tiesimo projekte numatomos tam tikros būtinos techninės, ekologinės, teisinės, finansinės sąlygos. Laikoma, kad tai turėtų būti būdinga visiems projektams, taip pat kultūriniais, socialiniams, kūrybiniais. Tačiau vėl užmirštama skirtis tarp gamtamokslinių ir socialinių / humanitarinių tikslų, kuri nubrėžta dar XX a. pradžioje neokantininkų mokyklose ir, atrodo, buvo nebediskutuojama.

Projektinė veikla siekdama savo pačios efektyvumo vis dėlto stengiasi atsiriboti nuo elementarių projekcijų arba geismo sferos pasikartojimų. Tam tikslui siekiama sukurti projektus modeliuojančią metakalbą, kuri galiausiai virsta nauja projektinės veiklos vadybos ir jai atstovaujančio mokslo metakalba.

IŠVADOS

Utopijų ir vilčių, kurios virsta projektine veikla, griežtas administravimas reikalauja transgresyvaus subjekto kontrolę: aiškų įvardijimą, kokie nauji gebėjimai ir nuostatos turi būti plėtojami, kokie moraliniai veidai bus atskleisti, o estetiniai lūkesčiai bus realizuoti. Tokiu būdu simbolinių pasaulių kūryba, jų plėtra, šių pasaulių subjektų tapatumų kontrolė primeta tam tikras žaidimo taisykles, metatvarką. Tai smarkiai apriboja laisvą subjekto transgresiją. Todėl neišvengiama, kad šalia projektinės veiklos išlieka ir utopijų kūrimas. Jokie geriausi, idealiausi projektai negali užgožti jokių ribų nepaisančių utopijų. Tačiau liberalus, ironiškas, individualizuotas ir kooperuotas utopijų kūrimas skatina projektinę veiklą, susieja projekcijas ir projektus, skatina peržengti ribas. Projektai, kurie remiasi utopijomis, įgyja jų inovacinę galią, suartėja su grupių norais, vizijomis. Todėl pravartu prieš rengiant projektus remtis ne tik racionaliais skaičiavimais, bet ir antropologiniais utopijų tyrimais, aprašymais. Būtent tai susies projektus su naujomis subjektų mutacijomis ir darys šiuos projektus ilgaamžius, labiau susietus su individų tapatumais.

*Gauta 2005 10 07
Priimta 2005 11 24*

Gintautas Mažeikis
THE IMPOSSIBILITY: PRAGMATICS OF
TRANSGRESSIVE SUBJECT

SUMMARY

Transgressive subject is quite related to the modern development of industries and finally it is related to the development of free market, capitalism. In this case the past always exists as resources of hope, libido, desire. Quick and radical development of modern forms of economics and management, Knowledge economy, Creative industries, project activity demand new roles of the participants of free market. Creative skills for building of new roles, capacity to make actions and write scenarios of hyper reality, to be strategists and tacticians produce new, sometimes impossible demands for leaders. The article discusses why the *Impossibility* is so important for modern subjects of free market and how it is related to the continuous changing of roles of the subjects. Nihilism of F. Nietzsche, G. Bataille or J. Habermass opens the ways for modernization of society. The *Impossibility* is a condition of defining of border and reality. Transgression of modern subject as a person subject to continuous changing of roles needs the *Impossibility* as a strategic orientation and basic disposition. Expanding, transgression and changing of the Self becomes a new resource for creative business and management. Besides provoking discussion in high profile public forum, social/psycho drama serves as a powerful tool that encourages community to cultivate self-reliance and shows the difficulties of individuation. Creative industries are most related to the imaginations, symbolic values, history and memory, transformations of the past and traditions, games and *simulacra*. Creative industries directly impact on the construction of modern transgressive identities by video and movies, painting and sculpture. Transgressive subject as a person who could change different roles depends on different powerful discourses.

KEY WORDS: transgressive subject, free market, capitalism, *Impossibility*, social change.